

**2000–2010-YILLAR DAVOMIDA QILINGAN
ADABIYOTSHUNOSLIKKA OID DISSERTATSIYALARDA KO‘TARILGAN
ASOSIY MUAMMOLAR VA ILMIY YANGILIKLAR**

Abdullayeva Nigina Ixtiyor qizi

Amaliy Fanlar Universiteti 2-bosqich magistranti

niginaabdullayeva072@gmail.com

Xamraqulova Xurshida

Filologiya fanlari doktori, professor

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 2000–2010-yillar davomida O‘zbekiston va MDH mamlakatlarida himoya qilingan adabiyotshunoslikka oid dissertatsiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqotda mazkur davrda ilmiy ishlarning asosiy yo‘nalishlari, dissertatsiyalarda ko‘tarilgan muammolar doirasi, qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar hamda erishilgan ilmiy yangiliklar keng yoritiladi. O‘n yillik davr mobaynida adabiyotshunoslik sohasidagi ilmiy izlanishlarning xarakter xususiyatlari, milliy adabiyot tarixi, taqqosiy adabiyotshunoslik, poetika va matn tahlili kabi yo‘nalishlarda qo‘lga kiritilgan natijalar ilmiy jihatdan umumlashtiriladi. Maqolada dissertatsiyalar mavzu doirasi, muammo qo‘yilishi va ilmiy yangiliklar nuqtai nazaridan baholanib, zamonaviy adabiyotshunoslik fani uchun ahamiyati ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: *adabiyotshunoslik, dissertatsiya, ilmiy yangilik, poetika, taqqosiy adabiyotshunoslik, matn tahlili, metodologiya, avtoreferat.*

ANNOTATION

This article analyzes dissertations on literary studies defended in Uzbekistan and the CIS countries in 2000–2010. The study broadly covers the main areas of scientific work during this period, the range of problems raised in dissertations, the methodological approaches used, and the scientific innovations achieved. The characteristic features of scientific research in the field of literary studies over a ten-year period, the results achieved in such areas as the history of national literature, comparative literary studies, poetics, and text analysis are scientifically summarized. The article evaluates the dissertations from the perspective of the scope of the subject, the formulation of the problem, and scientific innovations, and shows their significance for modern literary studies.

Keywords: *literary studies, dissertation, scientific innovation, poetics, comparative literary studies, text analysis, methodology, abstract.*

KIRISH

Har qanday fanning taraqqiyoti, avvalo, o‘sha sohada bajarilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari sifati va yo‘nalishi bilan belgilanadi. Adabiyotshunoslik fani ham bundan mustasno emas. 2000–2010-yillar – O‘zbekiston mustaqilligining ilk o‘n yilliklariga to‘g‘ri keladigan bu davr milliy adabiyotshunoslik ilmida o‘ziga xos bir burilish nuqtasini ifoda etadi. Aynan shu davrda oliy ta‘lim va ilmiy muassasalarning faol rivojlanishi, xalqaro ilmiy hamkorlikning kengayishi hamda milliy ilmiy maktablarning shakllanishi dissertatsiya tadqiqotlarining yangi bosqichga ko‘tarilishini ta‘minladi.

Mustaqillik yillarida adabiyotshunoslik sohasida olib borilgan tadqiqotlar avvalo milliy o‘zlikni anglash va qadriyatlarni tiklash zaruratidan kelib chiqqan. Bu jarayon nafaqat mavzu tanlashda, balki metodologik yondashuvlarda ham sezilarli o‘zgarishlarga olib keldi. Shu boisdan 2000-yillardan boshlab adabiy-ilmiy muhitda yangi yo‘nalishlar: kognitiv poetika, diskurs tahlili, gender adabiyotshunoslik va postkolonial tanqid kabi sohalarga qiziqish oshdi.

Akademik Bahodir Nazarov ta‘kidlaganidek, milliy adabiyotshunoslikda mustaqillik yillarida olib borilgan tadqiqotlar o‘zbek xalqi ma‘naviy merosini yangicha idrok etishga xizmat qildi [Nazarov, 2005, 12-b.]. Ushbu qayd yangi davr ilmiy izlanishlari oldiga qo‘yilgan asosiy talab – milliy adabiy merosni zamonaviy ilmiy metodologiya asosida o‘rganish zaruriyatini belgilab beradi.

«2000–2010-yillarda himoya qilingan adabiyotshunoslikka oid dissertatsiyalarning umumiy soni oldingi o‘n yillikka nisbatan ikki baravar ko‘paydi; bu esa sohaga bo‘lgan ilmiy qiziqishning ortganidan dalolat beradi» [Yo‘ldoshev, 2008, 45-b.].

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ko‘rsatilgan davr dissertatsiyalarini umumlashtiruvchi maxsus ilmiy tahlil hali o‘tkazilmagan. Holbuki, bu ishlar keyingi avlod tadqiqotchilari uchun metodologik zamin bo‘lib xizmat qilmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi – 2000–2010-yillar dissertatsiyalarida ko‘tarilgan asosiy muammolar va erishilgan ilmiy yangiliklar tahlilini IMRAD tuzilmasi asosida ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: 1) mazkur davr adabiyotshunoslik dissertatsiyalarining mavzu tarkibini aniqlash; 2) ko‘tarilgan muammolarni guruhlab tahlil qilish; 3) qo‘llanilgan metodologik yondashuvlarni baholash; 4) erishilgan ilmiy yangiliklar darajasini o‘lchash; 5) keyingi tadqiqotlar uchun tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Adabiyotshunoslik dissertatsiyalarini tahlil qilishga bag‘ishlangan maxsus adabiyotlar kam bo‘lsa-da, alohida tadqiqotchilarning soha rivojiga oid

umumlashtiruvchi ishlari mavjud. Jumladan, Hamidov (2004) o‘z monografiyasida 1991–2003-yillar oraligida himoya qilingan dissertatsiyalarning mavzu tarkibini tahlil qilib, milliy klassik adabiyot va zamonaviy yozuvchilar ijodini o‘rganishga oid ishlar salmog‘i sezilarli darajada oshganini aniqlagan. Muallif dissertatsiyalardagi metodologik xilma-xillikning oshib borayotganini ijobiy holat sifatida baholagan [Hamidov, 2004, 78-b.].

Saidov va Toshmatova (2007) esa Markaziy Osiyo mamlakatlarida olib borilgan adabiy-ilmiy izlanishlar taqqosiy tahlilini amalga oshirib, metodologik yondashuvlardagi umumiylik va farqlilik masalalarini o‘rganganlar. Ularning xulosasiga ko‘ra, yangi ming yillik adabiyotshunosligida tizimli-struktural, semiotik va germenevtik usullardan foydalanish sezilarli tarzda kuchaygan. Shuningdek, tadqiqotchilar o‘zbek adabiyotshunosligida taqqosiy metodning qo‘llanilishidagi o‘ziga xos milliy xususiyatlarni ham aniqlashgan [Saidov, Toshmatova, 2007, 33-b.].

Xoliqov (2009) dissertatsiyalarning ilmiy yangilik xususiyatini baholab, shunday yozgan:

«Zamonaviy adabiyotshunoslik dissertatsiyalarida ko‘tarilayotgan muammolar ilgarigiga qaraganda ancha keng ko‘lamlashdi; ya‘ni tadqiqotchilar nafaqat bitta asar yoki muallif, balki butun bir davr yoki yo‘nalishni qamrab oluvchi konseptual masalalarni tahlil qilmoqdalar» [Xoliqov, 2009, 91-b.].

Mirzayev (2006) tadqiqotida komparativistika yo‘nalishidagi ilmiy ishlarning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilgani alohida ta‘kidlangan. Muallif o‘zbek va jahon adabiyotlari o‘rtasidagi tipologik o‘xshashliklarni o‘rganishda yangi metodologik yondashuvlarning qo‘llanilishini kuzatgan va quyidagini ta‘kidlagan:

«O‘zbek adabiyotshunosligida taqqosiy-tipologik usulning qo‘llanilishi 2000-yillardan boshlab metodologik jihatdan mukammalroq tus oldi va bu yondashuvni qo‘llagan dissertatsiyalar soni uch baravar ko‘paydi» [Mirzayev, 2006, 17-b.].

Karimov (2005) esa o‘z tadqiqotida XX asrning ikkinchi yarmi o‘zbek nasrini o‘rgangan dissertatsiyalarni maxsus tahlil qilgan. U ushbu ishlarda badiiy matn tahlilining yangi metodlaridan foydalanish tendensiyasi kuchayganini qayd etgan. Ayniqsa, narratologiya va semiotika elementlarini qo‘llagan ishlar ko‘lamining oshishi diqqatga sazovor [Karimov, 2005, 54-b.].

Xolmatova (2008) gender adabiyotshunoslik yo‘nalishidagi ishlarni tahlil qilib, o‘zbek adabiyotida ayol obrazi va ayol muallif muammosiga oid dissertatsiyalar sonining ortganini ko‘rsatgan. Bu holat adabiyotshunoslik fanining ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarga sezgir ekanligi bilan izohlanadi [Xolmatova, 2008, 29-b.].

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu davrda adabiyotshunoslik dissertatsiyalarini yaxlit tizimli umumlashtiruvchi tadqiqot mavjud emas – bu esa

mazkur maqolaning dolzarbligini yanada oshiradi va o'rganilmagan sohaga yangi hissa qo'shishga imkon beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot quyidagi ilmiy metodlar majmuasi asosida olib borildi: bibliografik tahlil, taqqosiy-tipologik yondashuv, miqdoriy va sifat tahlili, mazmun tahlili (content analysis) hamda avtoreferatt matnlarini qiyosiy o'rganish.

Tadqiqot ob'ektini 2000–2010-yillar davomida O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi (OAK) tomonidan tasdiqlangan adabiyotshunoslik yo'nalishidagi to'rtta mutaxassislik bo'yicha himoya qilingan dissertatsiyalarning avtoreferatt matnlari tashkil etadi: 10.01.02 – O'zbek adabiyoti; 10.01.03 – Rus adabiyoti; 10.01.05 – Jahon adabiyoti; 10.01.08 – Adabiyot nazariyasi.

Jami 214 ta avtoreferatt o'rganildi: shundan 156 tasi nomzodlik, 58 tasi doktorlik dissertatsiyalari. Geografik qamrov jihatidan Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, O'zbekiston Milliy universiteti, Samarqand davlat universiteti, Farg'ona davlat universiteti, Nukus davlat pedagogika instituti va boshqa ilmiy markazlar qamrab olindi.

Avtoreferat matnlari quyidagi mezonlar asosida tahlil qilindi:
dissertatsiyaning mavzu yo'nalishi va muammo qo'yilishining aniqligi;
qo'llanilgan metodologik yondashuvlar va ularning asoslanganlik darajasi;
ilmiy yangilik darajasi va uning to'g'ri shakllantirilganligi;
amaliy ahamiyat va tadqiqot natijalarining qo'llanish sohalari;
tadqiqot ob'ekti va predmetining aniq belgilanishi;
foydalanilgan adabiyotlar doirasi va xorij manbalariga murojaat;
xulosa va tavsiyalarining dolzarbligini hamda asoslanganlik darajasi.

Tahlil jarayonida avtoreferatt matnlaridan tashqari dissertatsiyalar to'liq matniga ham murojaat etildi, ilmiy rahbarlar va kafedra xulosalari inobatga olindi. Ma'lumotlar statistik tahlili SPSS 20.0 va Microsoft Excel dasturlari yordamida amalga oshirildi. Dissertatsiyalar mavzu yo'nalishi bo'yicha guruhlashda klaster tahlili metodi qo'llanildi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni qayd etish lozim: birinchidan, barcha himoya qilingan dissertatsiyalar avtoreferatlari to'liq to'plangan bo'lmay, ba'zi hududiy ilmiy markazlardagi ishlar qamrovdan tashqarida qolgan bo'lishi mumkin; ikkinchidan, OAK ro'yxatida turmaydigan maxsus ilmiy maslahat kengashlari himoyalari tahlilga kiritilmagan.

NATIJARLAR

Tahlil natijalari dissertatsiyalarni bir necha asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha turkumlash imkonini berdi va quyidagi muhim tendensiyalarni aniqlashga yordam qildi.

1. Mavzu yo‘nalishlari bo‘yicha taqsimlanish

Tahlil qilingan 214 ta dissertatsiya mavzu yo‘nalishlari bo‘yicha quyidagicha taqsimlandi: milliy klassik adabiyot va uning namoyondalari ijodi – 38% (81 ta ish); XX asr o‘zbek adabiyoti – 27% (58 ta ish); taqqosiy adabiyotshunoslik – 15% (32 ta ish); adabiyot nazariyasi va poetika – 12% (26 ta ish); adabiy jarayonlar va metodologik masalalar – 8% (17 ta ish). Shundan nomzodlik dissertatsiyalarining 61 foizi, doktorlik dissertatsiyalarining esa 39 foizi milliy klassik adabiyot va XX asr o‘zbek adabiyotiga bag‘ishlangan.

Ushbu ko‘rsatkichlar milliy klassik merosga bo‘lgan ilmiy e‘tiborning barqarorligi va davomiyligi bilan bir qatorda, zamonaviy adabiy jarayonni o‘rganishga qiziqish ortayotganini ham ko‘rsatadi. Taqqosiy adabiyotshunoslik yo‘nalishidagi dissertatsiyalar sonining 2000-yillarga qadar 7 foiz bo‘lganidan 15 foizga oshgani ayniqsa e‘tiborga molik.

2. Ko‘tarilgan asosiy muammolar

Tahlil qilingan dissertatsiyalarda to‘rtta asosiy muammo guruhi aniq ajralib turdi va har bir guruh o‘ziga xos ilmiy xususiyatga ega bo‘ldi.

Birinchi guruh – Milliy adabiy meros va yangicha talqin muammosi. Bu yo‘nalish eng ko‘p dissertatsiyalarni o‘z ichiga olgan guruhdir. Ko‘plab tadqiqotchilar klassik asarlarni zamonaviy metodologiya asosida qayta ko‘rib chiqish zaruriyatini asoslab berganlar. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Fuzuliy va boshqa klassiklar ijodiga oid dissertatsiyalarda yangi germenevtik va fenomenologik usullarning qo‘llanilishi kuzatildi. Raximova (2003) Alisher Navoiy lirikasida tasavvuf va insonparvarlik uyg‘unligini yangi germenevtik usullar orqali tahlil qilgan:

«Navoiy poetikasida ilohiy va dunyoviy sevgi bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi ikki qirra sifatida talqin etiladi; bu esa asarlarning semantik va metafizik chuqurligini yangicha anglashga imkon beradi» [Raximova, 2003, 24-b.].

Bu guruhga mansub dissertatsiyalarda yana bir muhim tendensiya kuzatildi: klassik asarlarning qo‘lyozma manbalari bilan ishlash, variantlarni qiyosiy o‘rganish va matn tanqidi (tekstologiya) metodlarini qo‘llash salmog‘i ortdi. Bu esa milliy qo‘lyozmashunoslik maktabining rivojiga bevosita hissa qo‘shdi.

Ikkinchi guruh – Taqqosiy adabiyotshunoslik va tipologik uygʻunliklar muammosi. Ushbu yoʻnalishda oʻzbek adabiyotini sharq va gʻarb adabiyotlari bilan qiyosiy oʻrganish kuchaydi. Tursunov (2005) sharq va gʻarb adabiyotlari oʻrtasidagi mushtarak poetik unsurlarni aniqlash masalasini ilmiy jihatdan asoslab bergan:

«Oʻzbek va fors adabiyotlari oʻrtasidagi tipologik yaqinlik tasodifiy emas – u ikki xalqning madaniy-maʼnaviy birligiga asoslanadi hamda umumiy mumtoz adabiy maktab merosida oʻz ifodasini topadi» [Tursunov, 2005, 67-b.].

Bu guruhdagi dissertatsiyalar qatorida oʻzbek va rus, oʻzbek va turk, oʻzbek va arab adabiyotlari oʻrtasidagi taqqosiy tadqiqotlar ham katta oʻrin egalladi. Ayniqsa, romantizm, realizm va modernizm oqimlarining oʻzbek va jahon adabiyotidagi koʻrinishlarini qiyoslashga bagʻishlangan ishlar sifat jihatdan yuksakligi bilan ajralib turdi.

Uchinchi guruh – Modernizm va postmodernizm oqimlarining oʻzbek adabiyotiga taʼsiri muammosi. Bu masala 2000-yillar dissertatsiyalari uchun yangi va dolzarb yoʻnalish sifatida maydonga chiqdi. Qodirov (2008) zamonaviy oʻzbek nasrida postmodern elementlarni birinchi bor tizimli ravishda oʻrgangan va ushbu yoʻnalishda metodologik asos yaratgan. Uning tadqiqoti keyingi yillarda oʻnlab dissertatsiyalar uchun nazariy manba boʻlib xizmat qildi. Tadqiqotchi zamonaviy oʻzbek nasridagi metanarativ, intertekstuallik va fragmentarlik kabi postmodern usullarning qoʻllanilishini keng tahlil qilgan.

Toʻrtinchi guruh – Adabiy gender va feminizm muammosi. Bu yoʻnalish 2000-yillardan boshlab oʻzbek adabiyotshunosligida ham faol muhokama obʼektiga aylandi. Ismoilova (2007) oʻz tadqiqotida quyidagi xulosaga kelgan:

«Oʻzbek ayol yozuvchilarining ijodi mustaqillik yillari adabiyotida yangicha mavzu va obrazlarni shakllantirish jarayonida muhim rol oʻynadi; bu esa gender muammosini adabiy tahlilning markaziga olib chiqdi» [Ismoilova, 2007, 55-b.].

Gender yoʻnalishidagi dissertatsiyalarda Zulfiya, Halima Xudoyberdiyeva, Xurshid Davron kabi ijodkorlar asarlarida ayol obrazining evolyutsiyasi, ayol muallif ovozi va ijtimoiy-madaniy kontekst masalalari alohida oʻrganildi.

3. Metodologik yangiliklar

Tahlil koʻrsatdiki, 2000–2010-yillardagi dissertatsiyalarda metodologik jihatdan sezilarli oʻzgarishlar yuz berdi. Agar 1990-yillarda tadqiqotlarning 72 foizida anʼanaviy tarixiy-genetik va biografik usullar qoʻllangan boʻlsa, 2000–2010-yillarda struktural-semiotik, kognitiv, diskurs tahlili va fenomenologik metodlardan foydalanish 43 foizga koʻtarildi. Bu oʻzgarish tasodifiy emas – u jahon adabiyotshunosligidagi metodologik yangilanish jarayonlarining oʻzbek ilmiy muhitiga kirib kelishini aks ettiradi.

Abdullayev (2004) diskurs tahlilini o‘zbek epik adabiyotiga dastlab qo‘llagan va bu yo‘nalishda metodologik asos yaratgan:

«Epik asar matnida nutq munosabatlari nafaqat syujet, balki ideologik va aksiologik tuzilmalarni shakllantiruvchi asosiy mexanizm bo‘lib xizmat qiladi; bu esa diskurs tahlilini adabiy tadqiqotning zaruriy metodologik asosi, deyishga imkon beradi» [Abdullayev, 2004, 38-b.].

Bundan tashqari, kognitiv poetika yo‘nalishidagi dissertatsiyalar ham paydo bo‘la boshladi. Bu ishlarda adabiy matn idrokining psixologik va kognitiv mexanizmlari, o‘quvchi va matn o‘rtasidagi munosabatlar masalalari tahlil qilindi. Narratologiya sohasida ham bir qator muhim dissertatsiyalar himoya qilindi: o‘zbek nasrida hikoya qilish texnikasi, nutq nuqtai nazari, vaqt va makon tuzilmasi kabi masalalar yangicha ilmiy yondashuvlar bilan o‘rganildi.

4. Ilmiy yangiliklar

Dissertatsiyalardagi ilmiy yangiliklar uch asosiy darajada namoyon bo‘ldi. Birinchi daraja – yangi adabiy faktlarning ilmiy muomalaga kiritilishi. Bu guruhga, avvalo, arxiv materiallari asosida yangi topilgan asarlar, qo‘lyozmalar va hujjatlarni o‘rganishga bag‘ishlangan ishlar kiradi. Ikkinchi daraja – ilgari o‘rganilgan materiallarning yangicha konseptual talqini. Bu guruhda yangi metodologiya yordamida taniqli asarlarga yangicha yondashilgan tadqiqotlar ko‘p. Uchinchi daraja – o‘zbek adabiyotshunosligida birinchi marta qo‘llanilgan metod va yondashuvlarning joriy etilishi.

Eng muhim ilmiy yangiliklar sifatida quyidagilarni alohida qayd etish lozim: jadidchilar ijodidagi zamonaviy adabiy shakllarning ilk izlanishlari tizimli o‘rganilishi va bu borada yaxlit konsepsiya yaratilishi; o‘zbek romantizmi va realizmi o‘rtasidagi o‘tish davrini tavsiflash uchun yangi ilmiy tushunchalar ishlab chiqilishi; kognitiv poetika va diskurs tahlili metodlarining o‘zbek adabiy matnlari tahlilida birinchi marta izchil qo‘llanilishi; o‘zbek qissa janrining poetik tizimi va evolyutsiyasiga oid yaxlit nazariy-amaliy tadqiqotning amalga oshirilishi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar 2000–2010-yillar o‘zbek adabiyotshunosligida bir necha muhim tendensiyalarning barqaror ekanini ko‘rsatdi. Birinchidan, milliy klassik adabiyotga qaratilgan e‘tiborning saqlanib qolishi bu o‘zbek ilmiy maktabining barqaror xususiyatlaridan biri ekanini isbotlaydi. Ikkinchidan, metodologik jihatdan yangilanish jarayoni izchil davom etgan, biroq bu jarayon hali ham to‘liq amalga oshmagan – an’anaviy va zamonaviy metodlarning uyg‘unlashtirilgan sintezi alohida metodologik muammo bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tendensiya global ilmiy hamjamiyatdagi o‘zgarishlar bilan ham mos keladi. Eagleton (2003) adabiy nazariyaning evolyutsiyasini quyidagicha ifodalagan:

«Adabiyotshunoslik fani hech qachon "sof" va izolyatsiyalangan holda mavjud bo‘lmaydi – u davrining ijtimoiy, madaniy va intellektual tizimlarini aks ettiruvchi murakkab diskursiv makon sifatida gavdalanadi» [Eagleton, 2003, 198-p.].

Tahlil qilingan dissertatsiyalarda uchraydigan asosiy muammo – ilmiy yangilik da’volarining asosliligi masalasi. Bir qator ishlarda yangilik xususiyati yetarlicha o‘lchamlashtirilmagan: ya’ni «birinchi marta o‘rganildi» degan da’vo ko‘pincha adabiyot tahlili bilan to‘liq tasdiqlanmagan. Bu holat Yo‘ldoshev (2010) tomonidan ham tanqidiy baholangan:

«Dissertatsiyalardagi ilmiy yangilik formulalari ko‘pincha abstrakt va umumiy xarakter kasb etib, tadqiqot natijalarining o‘ziga xosligini aniq ko‘rsata olmaydi; bu esa baholash jarayonida qiyinchilik tug‘diradi» [Yo‘ldoshev, 2010, 14-b.].

Shunday bo‘lsa-da, ayrim dissertatsiyalar o‘zining konseptual teranlik va metodologik yangiligi bilan ajralib turadi. Xususan, kognitiv poetika va diskurs tahlili yo‘nalishidagi ishlar nafaqat o‘zbek adabiyotshunosligida, balki qo‘shni mamlakatlar ilmiy maktablari orasida ham e’tirof topgan. Bu ishlarning qiyosiy tahlil natijalari Rossiya, Qozog‘iston va Ozarbayjon ilmiy jurnallarida ham e’lon qilingan.

Xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan integratsiya darajasining pastaligini alohida muammo sifatida qayd etish zarur. Tahlil ko‘rsatdiki, o‘rganilgan dissertatsiyalarning atigi 12 foizida xorij tillaridagi manbalarga murojaat etilgan, 6 foizida xalqaro ilmiy jurnallarda e’lon qilingan maqolalarga havola berilgan. Bu ko‘rsatkich o‘sha davr adabiyotshunosligining nisbatan ichki yo‘naltirilgan ekanini, ingliz, frantsuz va nemis tillaridagi zamonaviy adabiy nazariya va tanqid bilan yetarlicha tanish emasligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, 2000–2010-yillar davomida o‘zbek adabiyotshunosligida muhim institutsional o‘zgarishlar ham yuz berdi. Yangi ilmiy kengashlarning tashkil etilishi, xalqaro konferensiyalarda ishtirok etish imkoniyatlarining kengayishi va internet orqali xorijiy ilmiy adabiyotlarga kirishning osonlashishi keyingi davr tadqiqotlarida sifat o‘zgarishlariga zamin yaratdi.

Riffaterre (1990) adabiyotshunoslik tadqiqotlarida metodologik izchillik zaruriyatini ta’kidlab shunday yozgan:

«Adabiy tahlilda metod tanlovining o‘zi ham ilmiy natija sifatida qaralishi lozim – chunki to‘g‘ri metodologiya nafaqat yangi faktlarni topishga, balki ma’lum faktlarni yangicha ko‘rishga ham imkon beradi» [Riffaterre, 1990, 43-p.].

Ushbu fikr ko‘rib chiqilayotgan dissertatsiyalar uchun ham to‘la amal qiladi: 2000–2010-yillar o‘zbek adabiyotshunosligining asosiy muammolaridan biri

metodologik yondashuv madaniyati – ya’ni tadqiqotchi o‘z yondashuvini tanlab, asoslab va izchil qo‘llay olish darajasining past bo‘lganligidir.

XULOSA

Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, 2000–2010-yillar o‘zbek adabiyotshunoslik dissertatsiyalari sifat va miqdor jihatdan sezilarli taraqqiyotni boshdan kechirgan. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi.

Birinchi, tadqiqotlar mavzu doirasi kengaygan: milliy klassik adabiyot bilan bir qatorda zamonaviy adabiy jarayon, taqqosiy adabiyotshunoslik, gender muammolari va adabiy nazariyaga bo‘lgan ilmiy e’tibor ortgan. Bu jarayon o‘zbek adabiyotshunosligining rivojlanishidagi muhim ijobiy tendensiya sifatida baholanadi.

Ikkinchi, metodologik bazaning yangilanishi kuzatilgan – struktural, semiotik, kognitiv va diskurs tahlili usullarining joriy etilishi adabiy tahlilning ilmiy sifatini oshirgan. Biroq metodologik yangilanish jarayoni hali ham izchil va to‘liq kechmagan; ko‘pgina ishlarda an’anaviy va yangi metodlar uyg‘unlashtirish o‘rniga aralashtirilgan.

Uchinchi, bir qator dissertatsiyalar ilmiy yangilik jihatidan yuqori baholansada, ayrim ishlarda yangilik mezonlarini to‘g‘ri qo‘llash muammosi saqlanib qolgan. Ilmiy yangilik da’volarining aniqroq shakllantirilishi va isbotlanishi keyingi tadqiqotlar uchun muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

To‘rtinchi, xalqaro hamkorlik va chet el ilmiy maktablari bilan muloqotni kuchaytirish keyingi tadqiqotlar uchun asosiy strategik vazifalardan biri sifatida belgilanishi lozim. Ingliz tilidagi zamonaviy adabiy nazariya bilan tanishlik, xalqaro jurnallarda nashr etish va xorijiy hamkorlar bilan birgalikdagi tadqiqotlar o‘zbek adabiyotshunosligini dunyo ilmiy maydoniga integratsiyasini tezlashtiradi.

Beshinchi, dissertatsiya rahbarligida sifat nazoratini kuchaytirish, metodologik ta’lim darajasini oshirish va ilmiy yangilik mezonlarini aniq belgilash bo‘yicha institutsional chora-tadbirlar ko‘rish zarurligini tadqiqot natijalari tasdiqlaydi.

Ushbu xulosalar va tavsiyalar keyingi davr adabiyotshunoslik tadqiqotlari metodologiyasini takomillashtirish, ilmiy yangilikni to‘g‘ri shakllantirish hamda xalqaro adabiyotshunoslik hamjamiyati bilan integratsiyani chuqurlashtirish uchun amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelgusida alohida mutaxassisliklar bo‘yicha yoki muayyan ilmiy maktablar kesimida qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev N. (2004). O‘zbek epik adabiyotida diskurs munosabatlari. Filol. fanl. nomzodi diss. avtoreferatt. – Toshkent: ToshDShI. – 48 b.
2. Eagleton T. (2003). Literary Theory: An Introduction. 3rd ed. – Oxford: Blackwell Publishing. – 234 p.
3. Hamidov A. (2004). O‘zbek adabiyotshunosligida dissertatsiya tadqiqotlari: mavzu va metodologiya. – Toshkent: Fan. – 112 b.
4. Ismoilova Z. (2007). Zamonaviy o‘zbek nasrida gender muammolari. Filol. fanl. nomzodi diss. avtoreferatt. – Toshkent: NamDU. – 44 b.
5. Karimov N. (2005). XX asrning ikkinchi yarmi o‘zbek nasri: janr va uslub. – Toshkent: O‘qituvchi. – 168 b.
6. Mirzayev H. (2006). O‘zbek adabiyotshunosligida taqqosiy usul: evolyutsiya va istiqbol. – Samarqand: SamDU. – 134 b.
7. Nazarov B. (2005). Mustaqillik yillarida o‘zbek adabiyotshunosligining rivojlanish yo‘llari. – Toshkent: O‘qituvchi. – 198 b.
8. Qodirov A. (2008). Zamonaviy o‘zbek nasrida postmodern tendensiyalar. Filol. fanl. nomzodi diss. avtoreferatt. – Toshkent: O‘zMU. – 52 b.
9. Raximova M. (2003). Alisher Navoiy lirikasida tasavvuf va insonparvarlik uyg‘unligi. Filol. fanl. doktori diss. avtoreferatt. – Toshkent: TDSHI. – 68 b.
10. Riffaterre M. (1990). Fictional Truth. – Baltimore: Johns Hopkins University Press. – 136 p.
11. Saidov T., Toshmatova N. (2007). Markaziy Osiyo adabiyotshunosligida metodologik tendensiyalar. – Toshkent: Fan. – 89 b.
12. Tursunov F. (2005). O‘zbek va fors adabiyotlarida lirik janrlarning tipologik uyg‘unligi. Filol. fanl. doktori diss. avtoreferatt. – Toshkent: O‘zMU. – 74 b.
13. Xoliqov R. (2009). Dissertatsiyalarda ilmiy yangilik: mezonlar va muammolar // Filologiya masalalari. – №3. – B. 88–96.
14. Xolmatova D. (2008). O‘zbek adabiyotida ayol obrazining evolyutsiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi. – 112 b.
15. Yo‘ldoshev M. (2008). O‘zbek adabiyotshunosligida ilmiy tadqiqotlar geografiyasi // O‘zbek tili va adabiyoti. – №2. – B. 41–52.
16. Yo‘ldoshev M. (2010). Ilmiy yangilik formulalari: tanqidiy tahlil // Adabiy ta’lim. – №1. – B. 10–18.